

Оригинални научни рад
УДК 821.163.41.09-1 Тодоровић Г.
Примљен: 20. августа 2020.
Прихваћен: 11. октобра 2020.
<https://doi.org/10.46630/phm.13.2021.22>

Милица Д. Миленковић¹

Универзитет у Нишу

Филозофски факултет

Студент докторских студија филологије

ЕЛЕМЕНТИ НАДРЕАЛИЗМА И НЕОСИМБОЛИЗМА У ПОЕЗИЈИ ГОРДАНЕ ТОДОРОВИЋ: СУНЦЕ, СРЦЕ ЗАВИЧАЈА И ПОНОСНО КЛАСЈЕ

Гордана Тодоровић (1933–1979), песникиња српског социјалног реализма, (обновљеног) надреализма и неосимболизма, у периоду од 1950. до 1980. године објавила је четири књиге поезије: *Гимназијски тренутак*, *Сунце*, *Срце завичаја* и *Поносно класје*. У истом периоду објавила је и око три стотине песама у књижевним часописима и листовима остављајући на тај начин богату рукописну и књижевну заоставштину која је публикована постхумно. Структуралистичким методом и анализом збирки песама *Сунце*, *Срце завичаја* и *Поносно класје*, издвајајући доминанте симболе, мотиве и теме њеног песништва у овим књигама, настојимо да укажемо на појаву и елементе надреализма и неосимболизма у једном делу стваралаштва ове песникиње. Кључне речи: Гордана Тодоровић, *Сунце*, *Срце завичаја*, *Поносно класје*, надреализам, неосимболизам

1. Песничко дело Гордане Тодоровић

Гордана Тодоровић (1933, Дражинац – 1979, Београд), заборављена српска песникиња, за живота је написала и објавила велики број песама и осмислила скоро хиљаду неологизама употребивши их у својим песмама. Песнички опус Гордане Тодоровић у свом развојном току садржи три фазе: почетну у којој *Гимназијски тренутак* (1954/ Бранкова награда) заузима основно место, средњу или прелазну фазу у коју убрајамо збирке *Сунце* (1959) и *Срце завичаја* (1965) и трећу, зрелу фазу њеног рада, коју сачињавају збирке песама *Поносно класје* (1973) и постхумна издања: *Цвркути јутара* (2016), *Живети због песме* (Сабране песме из Књижевних новина (1974–1978)) (2019) и рукописна заоставштина из часописа *Градина* (Сабрана дела, II том, 2018).

Своје прве песме Гордана Тодоровић објављује као нишка гимназијалка и то у београдском *Полету* (1950), а одмах затим и у *Алманаху Литерарне дружине „Његош“* у Нишу, чији је члан била, као и у *Сведо-*

1 milenkovicmilica89@gmail.com

чанствима, *Летопису Матице српске и Књижевности* да би већ 1954. читаоцима представила свој песнички првенац – *Гимназијски тренутак*. Почетком седамдесетих година 20. века, у оквиру Палавестриног књижевноисторијског прегледа, песничко дело ове песникиње нашло је места у четвртој етапи послератне српске поезије, у етапи камерне стилизације коју углавном одликују естетизам и култ чисте поезије:

Извесног спонтаног аутоматизма у повезивању и ланчаном распрскавању метафора има и код Гордане Тодоровић (*Гимназијски тренутак* 1954, *Сунце* 1959, *Срце завичаја* 1965). Она је у почетку наглашавала дескриптивну непосредност своје социјално усмерене лирике, да се касније готово сасвим преда пустоловини језика, у коме, ретким смислом за спајање и грађење речи, открива неслућена, каткад и неразговорна лексичка сазвучја. (PALAVESTRA 1972: 166–167)

Књижевноисторијски преглед Предрага Палавестре у *Послератној српској књижевности 1945–1970* не обухвата трећу, зрелу фазу песничког рада Гордане Тодоровић мада је у многим сегментима дефинише и предодређује, јер управо у овој фази песникиња наставља са социјалном усмереношћу своје лирике, новим грађењем кованица, али и доноси српској књижевности један по обиму импозантан песнички опус што у времену мањег броја женских песничких гласова представља праву реткост.

На основу доминантних стилских одлика, њен првенац *Гимназијски тренутак* припада социјалном реализму са тежњом ка субјективном лиризму који ће у српској поезији бити главна одлика младих песника рођених тридесетих година 20. века. У овој збирци, песникиња пева о оцу и мајци, друговима и другарицама из школске клупе, о борцима и радницима, о послератном животу. *Гимназијски тренутак*, како се самим насловом сугерише, ухваћен је и заустављен тренутак живота једне гимназијалке. Тематско-мотивски план збирке конструисан је тако да указује на идеју збирке према којој је једино песма израз реалног живота.²

За разлику од тема и мотива које је Гордана Тодоровић обрадила у песмама *Гимназијског тренутка*, збирка *Сунце* у знаку је пантеистичког симбола из самог наслова. Док је у *Гимназијском тренутку* песма имала функцију медијума, у *Сунцу* се јавља нова мотивација за настанак песме, а то је љубав. Иако је насловом збирке интонирана појава завичаја и завичајности, тематско-мотивски план књиге *Срце завичаја* сличан је претходној збирци *Сунце* по појави пејзажа, али је он углавном перципиран кроз призму лирског субјекта, жене, и њених осећања. Окосницу

2 Више у: Милица Миленковић, „Гимназијски тренутак Гордане Р. Тодоровић“, *Књиженство*, бр. 9, годиште IX, Београд, 2019. (www.knjizenstvo.rs)

збирке песама *Поносно класје* представљају тема слободе, народнослободилачка борба као и симболика пролећа.

Поезија Гордане Тодоровић није обрађивана нити тумачена након њене смрти. Њене збирке песама *Гимназијски тренутак* и *Поносно класје* пропраћене су већим бројем дневних критичких приказа који истичу квалитет ових књига и њихов значај. Критичари су сматрали да је Гордана Тодоровић, поред надреалистичких и неосимболистичких особености своје поезије, задржала у највећој мери социјалну усмереност песме, али и да њена поезија још увек није нашла места у историји српске књижевности. Последњих година, публиковањем издања из књижевне и рукописне заоставштине Гордане Тодоровић: *Цвркути јутара* (прир. Јован Младеновић, 2016), *Сабрана дела I–III* (прир. М. Миленковић, 2018) и *Живети због песме* (Сабране песме из Књижевних новина 1974–1978) – прир. М. Миленковић (2019), изнова је скренута пажња научне и књижевне јавности на лик и дело ове неправедно скрајнуте и заборављене песникиње са позивом на ново читање и тумачење њеног дела.

2. Рецепција дела у време настанка

Збирка песама *Сунце* објављена је 1959. године у Нолиту. Ова књига постала је позната по многобројним неологизмима и то је једна од важнијих одлика књиге. Збирка је одмах по објављивању поделила гласове критичара остајући донекле у сенци *Гимназијског тренутка* и потенцијалних очекивања читалаца. О њој су писали: Радослав Војводић, Божо Булатовић, Димитрије Миленковић и Драшко Ређеп. Драшко Ређеп је указао на „језичка експериментисања“ у овој збирци: „...сва је у знаку једне развлашћене моћи која из стиха у стих уме да склапа, да компоује, да измишља, да мења све нове и нове изразе, придеве још понајвише, као да се над читавим њеним осунчаним простором, над читавом овом тананом свешчицом наједном растворио, изненада открио један свет до самог краја испуњен језичким новинама и језичким експериментисањима.“ (1960: 376)

Радослав Војводић и Божо Булатовић поделили су исто мишљење о збирци *Сунце*:

У уводном делу текста *Свет сунца и снова* Раде Војводић се враћа на *Гимназијски тренутак*, указујући на наговештени особени поетски глас Гордане Тодоровић [...] За стихове *Сунца* каже да су саздани од птица, цветова, изгубљеног детињства и снова. Међутим, он замера песникињи што су јој песме ‘ткане истим кованицама’, кованицама које ‘размекшавају поетско ткиво’.

Самим насловом текста – *Мрља на сунцу* Божо Булатовић истиче свој суд о књизи. Његов приступ садржи основну методолошку грешку, јер

одваја језик од поезије, због чега се његов став да 'књига није нашла равнотежу између поезије и језика, између песничке реалности и песничких форми' не може прихватити. (IGNJATOVIĆ 2016: 116)

Димитрије Миленковић запажа да је у *Сунцу* дошло до другачијег тематско-мотивског опредељења песникиње, Заправо, она је само напустила просторе своје претходне књиге (Ниш, Нишаву, Ђеле Кулу) и живот из гимназијских дана, да би пропевала другачије о пејзажима и природи која је окружује: „Родни пејзажи изгубили су свој ранији изглед, нису више део саме песникиње, не зраче из ње.“ (1960: 7)

Године 1965. Гордана Тодоровић објављује *Срце завичаја*. Неколико критичких осврта пратило је појаву ове збирке. Критике Николаја Тимченка, Драгутина Вујановића и Радојице Таутовића доносе негативан суд о овој књизи. Према њиховим запажањима емоције Гордане Тодоровић изгубиле су на интензитету, пејзаж је неутралан, егоцентричан и приватан, књига је написана извештаченим поетским говором, *Срце завичаја* је испод нивоа претходних књига Гордане Тодоровић. За разлику од ових књижевних критичара, Рашко Јовановић налази да је ова књига саздана у изузетном лирском расположењу, којим је евоцирана исконска паганска раздраганост.

Радојица Таутовић запажа да је песникиња испевала своје песме перцепцијом пре него осећајношћу:

Обично се каже да човек пева срцем. Нешто слично вели и Гордана Тодоровић, која објављује да се дрхтај цвећа на столу повинује ритму њенога срца („Портрет“). У тоналитету читаве збирке *Срце завичаја*, ова објава звучи као реч песникове илузије. Јер, ако је Т. С. Елиот тврдио да песник пева не само срцем већ и жлездама са унутрашњим лучењем, за *Срце завичаја* могло би се рећи да је испевано – углавном – оком. У поетској анатомији Гордане Тодоровић, срце изгледа срасло са оком, ако не чак – урасло у њ. И срце и око песникиње подједнако су пуни радости; при том нас обузима чудан утисак да се радост не само изражава или одражава у песниковој визији, већ и да егзистира у њој. (1966: 583)

Збирка песама *Поносно класје* објављена је 1973. године и представља последњу збирку песама објављену за живота ауторке. Збирком песама *Поносно класје* песникиња улази у трећу фазу свог стваралачког рада. Ову фазу одликује извесна доза смирености и прегнантног рада на песмама:

Осећа се у овој књизи један сасвим нов тон, дубља звучања, шире је отворена према свим проблемима који је тиште и тангирају, сада је њен израз јачи, сажетији, моћнији, чвршћи, компактнији... Посебност и изузетност ове књиге је њена тематика, сва је посвећена родољубљу...

Тодоровићева афирмише родољубље на један посве нов начин, она није декларативна и њено родољубље није апстрактно, оно је живо и конкретно, везано за појам људске слободе... (MARKOVIĆ 1973: 8)

Простор ове поезије је београдска средина (град Београд, река Дунав, Топчидер, Калемегдан), али и простор ван домовине.

Малобројни аутори који су се бавили *Поносним класјем*, учили су да Гордана Тодоровић овом збирком изражава своја родољубива осећања и да је у највећој мери ово књига родољубиве поезије: „[...] посебно је вредан пажње текст Предрага Протића. Овде се истиче да *Поносно класје* представља целовиту књигу и да поседује унутрашње јединство које се темељи на доследном изражавању родољубивих осећања чија су главна тематска упоришта – завичајни пејзаж и минули рад.“ (IGNJATOVIĆ 2016: 80)

3. Пантеистички симболи и мотив љубави у збирци песама *Сунце*

Збирка песама *Сунце* садржи свега дванаест песама. Песме нису разврстане по циклусима. За разлику од тема и мотива које је Гордана Тодоровић обрадила у песамама Гимназијског тренутка, збирка *Сунце* у знаку је пантеистичког симбола из самог наслова. На основу наслова песама уочава се комплементарност прве и последње песме – „Сунце“ и „Дистанција од сунца до земље“. Четири песме у овој збирци тематски конкретизују мотив љубави: „Можда не само песма“, „Љубавни позив непостојећем“, „Љубавна идила“ и „Песме“.

У песми „Сунце“ којом је отворена збирка, лирски субјекат користи поређење и уводи у збирку мотив љубави: ...ја као химненик волим свој каменореки поток...³ Након низа пантеистичких слика, долази до повезивања мотива сунца и срца:

Љубине на образима мајске траве мру.
Непрестано у срце ми улазе
људи, челом уз сунце приљубљени. –
Велики песнички срцогрозд постоји.

Ја сам – преци, и крвљу и песамама.
Сва у нади да ће сунце све да љуби зрацима.

Увођењем мотива света конструише се и заокружује трочлана спрега сунце–свет–љубав: Свет је мехурић разбљескани над пливачевим устима; љубав без икаквих обала, та љубав – сунцопија. Потом се у свету

3 Све наводе стихова у овом поглављу доносимо према издању: Гордана Тодоровић, *Сунце*, Нолит, Београд, 1959.

налази место човеку и његовом односу према љубави:

Човек је загрцнута, препуна свирала
и љубав се плаши љубави
као барка препелица, кад срце продрхти крошњом,
па срце нек буде вучица зоре,
радост да стабли и рађа двозагрљаје.

У последњим трима строфама ове песме, развија се слика садржине свих људи у једном човеку, у овом случају у лирском субјекту:

Милиониљем биља хиљадим се
ја – даришанка, цвркутаљ љубави,
а јагњад сиса овце бленулице,
али љубав сазвучује све чиме се гласим.

Хоћу да сам велика неизмерјем људи
које садржим у свом океану,
нагло радознала за жижање звезда,
нагло племенита за цветове широм,

који су слаткомирисно бленули, –
ко зна колика је љубав и шта је,
само није плави пелуд, начет пољупцем.

Песма „Сунце“ затвара се питањем о квантитету и коначној дефиницији љубави са тврђењем да она није једино полна љубав. Песма је тако конструисана да се на једном месту појављује потенцијално обраћање вољеном мушкарцу (Ја те волим као што младост воли своје тајне), али његов лик остаје скривен и полна љубав на крају дефинисана као део свеопште љубави и космогонијског осећања живота.

У песми „Сунце“ доминирају два симбола: сунце и срце. У наредној песми „Песма панораме“, јављају се мотиви песме, срца, птице, ока, младости, океана, јутра и града у спреси са мотивом љубави. У „Песми панораме“ дата је слика панораме града кроз зенице очију које гладују над картом света љубављу, из визуре лирског ја које је птицама дало тугу и рађа град срца. У питању је надреалистичка слика града у којој се губе обриси песника и шетача па и живота мајке и кћерке које се спомињу. Сlike се нижу без јасне повезаности што је одлика надреализма – аутоматско писање. Стиче се утисак да је лирски субјекат намерно разводњен и утопљен у језички колоплет симбола и стихова. Најлепши стихови ове песме јесу они у којима се мотив песме употребљава у необичним сликама садејства телесног и песме: Песме су најлепше, кад се врате у крв;

Небо јој се чинило ко плава мастионица,/ у коју капљу сузе песничке немоћи., Него нек срце сагори у песму. Основна мотивација у овим песмама долази из срца, од љубави: За љубав растемо житокоси.

Наредна песма у збирци „Црвени цветови осаме“ делује као наставак „Песме панораме“. И у овој песми јавља се глас песника у улози лирског субјекта обојен емоцијом меланхолије: Плава је липа. Песници тугују.

У песми „Пејзаж“ читалац се сусреће са доминантним мотивом голубице које су пејзаж набљештале/ поглађене сунцем. И наредна песма „Цвет“ доноси слику света кроз симболику цвета, али ауторка и даље остаје у нејасним стиховним конструкцијама. Сlike које она покушава да пренесе читаоцу немају емоцију, а више употребљених симбола у стиховима доводи до губитка значења.

Како уочавамо, првих пет песама збирке *Сунце*, јесу надреалистички поступак сликања света мотивисан љубављу. Од овога одступа у песмама које следе: „Данас је било пролеће“, „Можда не само песма“ и „Љубавни позив непостојећем“. Мотив песме и мотив љубави у песми „Данас је било пролеће“ чине нераскидиву целину:

песма је она ширина љубави, с
којом се јасни кретање пролећа
и људска слободна чежња с крилима
белим и крупним очима,
и, можда, истина топла да ништа
није мравињало никад невољено,
песма је, ко река плавоока, и сами
закон мењања

Основну емоцију песме чини туга лирског субјекта мотивисана свачијом улицом, Циганком што динар тражи другарски, црквцем, мајком, древним надгробним очевима, световима затвореним у/ утроби деце нерођене.

Песма је затворена питањем о смислу радничког живота:

Туга је велика – и не бих ни у
папучама од љубичица
згазила своје кришке хране –
незнане радничке дланове све,
ћутањем лепоту следенила у
жару недовајаном овом, –
зар су нас наше кржаве мајке
родиле да цвеће у нама мре?

„Можда не само песма“ у трима својим строфама доноси слику љубави која није тек измена гордости, која је мирис сунчевог сјаја. Овакво виђење љубави у складу је и са помињањем овог мотива и у другим песмама Сунца.

Песма „Сећање“ која долази након „Љубавног позива непостојећем“ слика је сећања на љубав са младићем. Мотивом зеленоплаве месечине створена је атмосфера непрозирности као слике мутног сећања: Хоћу да се подсетим на твоју дугу, црну косу/ и очи крупне као беле раде, –/ из њих гледа читава уметничка душа. Лирски субјекат исписује сећање у дневник (И, гле, као да оловка хоће да унесе/ у дневник мирис сваког каранфила) и поставља питање вољеном:

Да ли се сећаш оних очију плавих,
од којих цео свет је тих и нежан био
и белих птица што белим градом круже
и стиха што се као славуј крио?

Почетни стихови катрена песме „Песме“ јесу тврдња лирског субјекта: Од све љубави само сам очи видела/ јер нисам хтела више од цвећа пролећу. Потом су уведени мотиви уста и пољупца у корелацији са мотивима природе:

Како је чиста тишина вода јутарњих
на нашим уснама, на смрвљеним звездама!

Није прштао бисер у мору ковитлавом,
нисам, ко шкољка, пољупцима пловила,
када сам сунце сликала као јагоду,
а земљи травне загрљаје жуборила.

У пени ђурђевка сан сам одболовала...

У наредном стиху изражена је функција песме: а с песмама је неко са собом приснији. Песме пружају лирском субјекту осећај интима и могућност исказивања љубавне тајне о одболованом сну. Епитетом „наш“ у синтагми „нашим уснама“ и мотивима шкољке и јагоде, упућено је на еротски смисао и неостварен љубавни тренутак са вољеним мушкарцем, јер: Само птице смеју да газе траву/ и да јој водену огрлицу попију.

Последње две песме у збирци носе називе „Љубавна идила“ и „Дистанција од сунца до земље“. Случно првим песмама *Сунца*, оне су обликоване поступком описа слика које теже надреалистичком приказивању емоције љубави лирског субјекта.

У „Љубавној идили“ дата је идеалистичка слика стварности где

се посредством персонификације мотива из природе проговара о полној љубави: За време разговора, трње набада звезде на себе., Љубав је за вешом лишћа непрестана., Уздах је росна грана, додирнута рукама., Љубав су сунцокрети, узвитлани под лакомошћу., Црвено слапило река јата љубави опролећује./ Дан је: срца ладолежа, налегла на чесму., Љубав је грана звезда на палуби зракова., Лобање звезда се зауставише, да чују рој шапата љубави., Младић са лешницима дојки прође.

Песма „Дистанција од сунца до земље“ проткана је мотивима флоре: У потоку се огледају мале, плаве љубичице,/ а око њега, у заталасаној, високој трави, пуној росе/ и лептирова, нежно се грле каранфили и беле раде... Кроз пејзаж и персонификацију цвећа, лирски субјекат казује о свом сећању на љубавне тренутке:

И гледајући пресоване руже и љубичице
осећам се као на ливади, где се, од тихости,
чује само како дишу беле раде,
а небо гледа топло – као повратак.
Зелене рибе ускачу ми у прозор
сна, липе липћу.
Плач цветних трешања ми је у струку.

На крају ове песме, од свега доживљеног „Остала је песма као сунце.“, што само по себи кореспондира са целом збирком *Сунце* и доминантним мотивом љубави који се јавља у њој.

Лирски субјекат збирке *Сунце* у свим песмама јавља се у првом лицу једнине; то је жена која пева о својим љубавним доживљајима кроз персонификацију природе. Најчешће се појављује као глас сећања, једино у песми „Љубавни позив непостојећем“ јасније је дат карактер лирског ја, усамљене жене.⁴ Сагледавање полне љубави кроз призму сећања води до духовне узвишености лирског ја и метафизичког слоја збирке који се базира на љубави према природи и слављењу исте.

4. *Срце завичаја* – међуфаза или раскид са надреализмом

Основна разлика између збирки песама *Сунце* и *Срце завичаја* јесте у стилском обликовању песама. У *Сунцу* препознајемо аутоматско, асоцијативно низање стихова као одлику надреализма, а у *Срцу завичаја* доминирају сажете песме у којима није дошло до битне измене тема којима се песникиња бави.

Збирка песама *Срце завичаја* није подељена на циклусе. Садр-

4 Више у: Милица Миленковић, „Поезија Гордане Тодоровић у Књижевним новинама“, поговор књизи *Живети због песме* (Сабране песме из *Књижевних новина* 1974–1978), прир. Милица Миленковић, Ниш, 2019, стр. 40–48.

жи двадесет и четири песме. Иако је насловом збирке интонирана појава завичаја и завичајности, тематско-мотивски план ове књиге сличан је претходној збирци *Сунце* по појави пејзажа, али је углавном перципиран кроз призму лирског субјекта, жене, и њених осећања. *Срце завичаја* је збирка у коју је Гордана Тодоровић поред лирског субјекта (жене) увела и лик песника, мушкарца.

Неколико је песама које су изграђене на теми односа песника/песникиње и природе: „Нешто што ми је цвеће говорило“, „У пролећном граду песниковом“, „Песникова зора“, „О Лорки“, „Симфонија мене“, „Лето“ и „Неисањане очи“.

У једној од песама „О Лорки“ именован је песник Федерико Гарсија Лорка (1898–1936), а на основу мотива који се појављују у другим песмама ове збирке запажамо да је овај песник основна инспирација *Срца завичаја*. Песма „О Лорки“ девета је по реду у *Срцу завичаја*. Претходе јој песме у којима се појављује лик песника, али читалац тек овом песмом открива ко је песник са чијом поезијом комуницира лирски субјекат збирке. „О Лорки“ садржи три строфе (катрен и две квинте) које почињу именом „Гарсија Лорка...“ У првој строфи песникиња констатује да су Лоркина свитања љубав према људима јер песник и не зна кога је све волео.⁵ У другој строфи Тодоровићева открива откуд спознање овог песника: Гарсија Лорка, лик сам му само видела/ мађијом песама које су пена сокова. Место сусрета са емоцијом Лоркине поезије догодило се у „српском шљивику“, у амбијенту природе што кореспондира са првом песмом из збирке „Нешто што ми је цвеће говорило“ у којој се лирски субјекат обраћа неименованом песнику: ти си изјецао прву песму, кад Немац је први клао./ / Али морам да ти кажем... као што морам да те сретнем,/ док виолина и Циганка љубе се звуцима, чуј ме:/ таласај својом косом снове девојака, песниче. У песми „Пољубац у лишћу“, на основу уводних слика са епитетом „зелено“ аналогно песми „Зелено, волим те зелено“ Г. Лорке („зелене руже ветрова“, „зелено корење моста“, „зелене тамбуре сјајног лишћа“, „зелене липе младости“, „зелене руже аспарагуса“) и сећања на песника када је био биљур у сновима ђачким, изнова је оживљен лик песника Гарсије Лорке. Мотив Цигана преузет из поезије Гарсије Лорке присутан је и у песми „Пролећно обраћање скитачима“: Ви, што живите и мрете од свирке,/ [..]/ И ви сте само песници у пролеће.

Песме: „Симфонија мене“, „Осмех без обала“, „Зидање“, „Лето“ и „Неисањане очи“ изнова буде лик песникиње, у њима лирски субјекат себе дефинише као уострвље облака, праоблик љубави, С говором лишћа у очима пева песму топломирисног жубора градског да би дошла до

5 Све наводе стихова у овом поглављу доносимо према издању: Гордана Тодоровић, *Срце завичаја*, Нолит, Београд, 1965.

коначног епилога целе збирке: У мојим песмама сунце босо лута/ и пева оду ко вино пролећа.

Лирски субјекат *Срца завичаја* је жена која комуницира са песником Лорком и његовом поезијом. Њени стихови су реминисценције на дане у завичају и ђачкој клупи где се први пут сусрела са поезијом овог великог шпанског песника. Након тако дефинисаног свог алтер-ега, изнова се враћа себи и поновном, што је за поезију Гордана Тодоровић готово правило, егоцентричном поимању света и поезије.

5. Пролеће као симбол слободе

Збирка песама *Поносно класје* подељена је на три дела: *Руже једнакости*, *Земља у строфама* и *Све обале*. Први садржи осам песама, други седамдесет и две песме, а трећи пет песама.

На основу наслова песама уочавамо главне теме циклуса *Руже једнакости*: рат и слободу. У песми „Руже једнакости“ доминирају два мотива: први је мотив рата и народноослободилачке борбе, а други је мотив слободе. Први део песме опева младиће који су се борили у рату:

Устали су с љубављу класја и гроздова
младићи као сребрни шум грмља
и одбранили крила дана и пољубац лишћа
и росу живота на дечјим уснама.⁶

Метафора „руже једнакости“ у стиху *Устали су као руже једнакости младићи*. призива симболику руже као цвета који је симетричан космичким сферама чиме се у корелацији са једнакошћу и поређењем са младићима, даје слика једнаке и узвишене борбе за слободу и домовину. У другом делу песме, лирско ја девојке песникиње одређује себе као некога ко слави узвишеност палих бораца, као „транспарент“ и реч једнакост од белих откуцаја реке испод кровова свитања. Овим је Гордана Тодоровић вратила у своју поезију идеју из *Гимназијског тренутка*, идеју да песник има задатак да опева људску судбину. Слике рата и страдања у логорима нижу се у песми „Спаљивачнице“:

Разривали су им тела булдожерима,
користили су им кожу као хартију за слике,
људска тела откинута од сна, горела су
док није слобода угасила бодљикав пламен нечовештва

и упалила бакље мира

⁶ Све наводе стихова у овом поглављу доносимо према издању: Гордана Тодоровић, *Поносно класје*, Нолит, Београд, 1973.

да руке без жигова ропства грле росу
и граде мост достојанства земље
и чувају пламен људских достигнућа.

Песмом „Отаџбина зоре“ уводи се у ову збирку мотив пролећа као симбол буђења и обнављања: Крвавих груди под небом робовања/ .../ просули смо се у један земљобуктај борбе/ и име помешали с пролећима. Символика пролећа развија се кроз мотиве цвећа у песми „Споменик“: Они су мртви испод љубичица./ Ови цветови, пуни нашег присуства, су им споменик. За песникињу су „пролећа“ време одавања почастии изгубљеним животима у рату. Споменик страдалима је мотивација за песму: црвена ивица хумки пева о срцу, уздрхталом од росе/ о срцу-песника саздавача,/ песника див-човека чији пут води/ [...] кроз тврђаве људске љубави/ чије заставе гледају/ из великог пролећа једнакости и радости! Стога, и „Песма партизану песнику“ опева лик песника који је био у рату: С твојим цветним ликом/ у земље свакој мрви/ рађа се дан плави/ јер слобода је и од твоје крви.

Како уочавамо мотив пролећа у овом циклусу уско је повезан са мотивом младости што је очигледан социјални тренутак ове поезије уколико имамо у виду да су се празници Дан рада и Дан младости у СФРЈ обележавали 1. и 25. маја. Од важности је да Гордана Тодоровић један такав друштвени моменат уздиже на универзални ниво градећи Поносно класје као збирку родољубиве поезије која пева о било ком рату у било ком времену.

Земља у строфама је специфична као поетска целина која садржи седамдесет и две песме. Теме ових песама већ су назначене у првом, уводном циклусу збирке: рат, слобода, пролеће, домовина, љубав, песма. У овом циклусу конкретизован је месец мај аналогно нашој претходној констатацији о празницима који су обележавани сваке године у СФР Југославији. Насловима су одређене песме посвећене мају и празницима: „Први мај, дан с поносом“ и „Песма маја“. Друге песме указују на уску повезаност симболике пролећа и слободе једне земље.

У првој песми овог циклуса, „Реке сунца“, Гордана Тодоровић се враћа мотиву и симболици сунца које је већ користила у збирци Сунце. Овога пута рефлексивни ниво песме уско је повезан са земљом чију слободу песникиња слави. Мотив младости изнова бива инициран колективом: Младе као брезова шума, плава од неба/ певамо песму овог блиставила/ а младићи корачају за слободу..., светлост дана аналогна је слободи, јер Сами смо створили ту златну клицу дана.

Песма „Земља у строфама“ тематски је одређена песмом као местом у коме се може сместити реч о земљи, о слободној домовини у којој

живи лирски субјекат:

Пролеће у слуху, дрхтаво као птица,
та је земља чији пепео грана
плаче у мени и цвета пожар-венац нада,
у себи носим и рађам зороречи
као смехогрље зракова слободе...

У овом циклусу песама, тема пролећа као годишњег доба буђења, рађања и обнављања природе уско је повезана са пролетерским празником народноослободилачке борбе. Стога је проширена мотивима светлости и слободе, али и свим оним што је симбол пролећа: птица, цвркут, зора, киша, љубичице итд. Отуда ће и стиховне конструкције из неких песама указати на овакву повезаност мотива: а птица кроз игру сунца чува ме у себи“, „баршунасто мајско небо у птици док се злати.

Мотив љубичице чест је у овим песмама и повезан са мотивом љубави:

На љубичицама смо записали: љубав
јер љубав нам је дата:
цветна пространства земље
која се спајају с небом.
Љубав смо добили на оружју високих идеала,
одговорни за сва времена,
за сав идеал времена у нама...

Мотив љубави је у вези са слободом, радом и напретком човека:

растемо као ратници, као румен – сенке цвећа,
као љубав: златно мешање земље
и шапутање грана пролећу,
растемо као открића из сребрног
лука росе, радници зорозидари,
са коралима радилишта у бисерним рукама.

Многе песме циклуса Земља у строфама носе у наслову тематски оквир: „Са пролећем слободе“, „Пролеће“, „Пролећна порука“, „Први мај, дан с поносом“, „Песма маја“, „Пламен пролећа“, „Светлост пролетера“, „Песме и пролећа“. Једна иста тема обрађује се различитим стиховним конструкцијама, са потпуно истом поруком, што доводи до тога да је збирка тематски и идејно јасно одређена.

Уколико је време пролећа симбол буђења, рађања и преображаја природе, такав је и чин човечности и хуманости:

Човек треба да буде човек-револуција
као што су ткачи исткали светлост векова
упорно тражећи да се људи-најезде уклоне,
да рукама треба да се ствара
само заједничка моћ,
као што су први борци били у невидљивом,
као што су радници изнели на грудима лучу човечности.

Основни мотив песме „Светлост пролетера“ јесте светлост која је мотивациони оквир за победу и слободу што уочавамо у стиховима: Песници су копачи светлости, То је светлост, нађена као победа у људском духу, светлост је црвене заставе пролетера.

У песмама „Земља-песма“, „Сејач“ и „Поносно класје“, мотивом семена и земље развијена је метафорична слика домовине:

Моја је земља као цвет који се отвара,
путеве гради за песме, планине отвара,
буди ме из сваког њеног кутка по један славуј
приближеног неба,
живот-цвет који се ствара.

Сејач у земљу баца пламен зоре са семеном, да би никао нов нараштај: Јер за мир ти си никло,/ за празник и за песму,/ из љубави и народа, ко поноса семе,/ јер пева твојих стабљика звездано повесмо/ и данас за мир и јутара ко булка румених бреме.

Циклус Све обале садржи само пет песама: „Крвави цвркулт“, „Африка“, „Све обале“, „Словенске виолине“ и „Океан“.

Претходна два циклуса бавила су се темом отаџбине, да би трећи циклус, како синтагма из наслова казује, био проширен на теме из света. То су пре свега народне и колективне борбе које у другој половини 20. века још увек воде људи у свету, тачније у Алжиру и Африци. У песми „Крвави цвркулт“ обрађен је догађај стрељања Алжираца, а у песми „Африка“ слави се ослобођење Африканаца и њихов раднички живот, јер златни бичеви не шибају више крв Африке.

У песмама „Све обале“ и „Океан“ доминира портрет лирског субјекта који себе проналази у космогонијским кретањима природе. Илустративни су стихови песме „Све обале“ у којима су спојени завичај и свет у гласу лирског субјекта – жене:

Врлетна, пролећна, завичајна,
од Аљаске до Новог Зеланда,
сва од грана белине,
сва од злата сенки

и брза као кроз прсте љубичица зора
и Дунав под цветом белине,
и сврљишки завичај што ми
под трепавицама дише.

Лирски субјекат збирке *Поносно класје*, слично претходним књигама Гордане Тодоровић, јавља се у првом лицу. У питању је глас пе-
сникиње која слави народноослободилачку борбу и слободу радника. Љубав је основно осећање лирског субјекта. Тачније љубав која персонификацијом неживог света и флоре даје живу слику јединства субјекта и колектива. На основу доминантне појаве и употребе различитих симбола, *Поносно класје* је збирка песама која у потпуности припада неосимболизму српске поезије. У овој збирци, за разлику од *Сунца*, не налазимо надреалистичке елементе.

5. Закључак

Поезија Гордане Тодоровић у збиркама које је објавила након свог првенца Гимназијског тренутка, а то су *Сунце*, *Срце завичаја* и *Поносно класје*, има одлике неосимболизма и (обновљеног) надреализма. Надреалистичке особености ове поезије проналазимо у збирци песама *Сунце*, да би убрзо Тодоровићева раскинула са аутоматским писањем и преко поезије *Срца завичаја*, деценију касније изнела *Поносно класје* као пример збирке песама која припада неосимболизму наше поезије. Символи које најчешће налазимо у овим књигама су: сунце, цвеће, птице, срце, очи и пролеће. Ови симболи код Тодоровићеве доводе до својеврсног онеобичавања друштвених тема, од којих је најкарактеристичније оно у *Поносном класју*, збирци родољубиве поезије. Надреалистичке тежње огледају се у метафизичким слојевима ове збирке, у дескрипцији и ланчаном повезивању метафора, аутоматском писању, што у спреси са социјалним аспектима њене песме, даје интересантна и самосвојна песничка решења. Дело Гордане Тодоровић није довољно тумачено нити вредновано након њене смрти. Тумачима остаје да новим анализама прилазе овом песничком делу постављајући га на тај начин на место које му у историји српске књижевности припада.

Цитирана литература

- IGNJATOVIĆ 2016: Ignjatović, Mihailo, „Jedini mogući način življenja“, *Gradi-
na*, br. 70–71, Niš, 2016. Игњатовић, Михаило, „Једини могући начин
живљења“, *Градина*, бр. 70–71, Ниш, 2016.
- MARKOVIĆ 1973: Marković, Milivoje, „Od cveta do reči“, *Narodne novine*, Niš, 11.
avgust 1973. Марковић, Миливоје, „Од цвета до речи“, *Народне новине*,

- Ниш, 11. август 1973.
- MILENKOVIĆ 1960: Milenković, Dimitrije, „Trenutak sunca“, *Glas omladine*, Niš, 23. jun 1960. Миленковић, Димитрије, „Тренутак сунца“, *Глас омладине*, Ниш, 23. јун 1960.
- MILENKOVIĆ 2019: Milenković, Milica, „Poezija Gordane Todorović u *Književnim novinama*“, pogovor knjizi *Živeti zbog pesme* (Sabrane pesme iz *Književnih novina* 1974–1978), prir. Milica Milenković, Niš, 2019, str. 40–48. Миленковић, Милица, „Поезија Гордане Тодоровић у Књижевним новинама“, поговор књизи *Живети због песме* (Сабране песме из Књижевних новина 1974–1978), прир. Милица Миленковић, Ниш, 2019, стр. 40–48.
- MILENKOVIĆ 2019: Milenković, Milica, „*Gimnazijski trenutak* Gordane R. Todorović“, *Knjiženstvo*, br. 9, godište IX, Beograd, 2019. (www.knjizenstvo.rs) Миленковић, Милица, „Гимназијски тренутак Гордане Р. Тодоровић“, *Књиженство*, бр. 9, годиште IX, Београд, 2019. (www.knjizenstvo.rs)
- PALAVESTRA 1972: Palavestra, Predrag, *Posleratna srpska književnost 1945–1970*, Prosveta, Beograd, 1972. Палавестра, Предраг, *Послератна српска књижевност 1945–1970*, Просвета, Београд, 1972.
- РЕЂЕР 1960: Ređer, Draško, „Gordana Todorović: *Sunce*“, *Letopis Matice srpske*, br. 4, Novi Sad, 1960. Ређер, Драшко, „Гордана Тодоровић: Сунце“, *Летопис Матице српске*, бр. 4, Нови Сад, 1960.
- TAUTOVIĆ 1966: Tautović, Radojica, „Pesmotvorno oko“, *Savremenik*, knj. XXIII, god. XII, Beograd, jun 1966. Таутовић, Радојица, „Песмотворно око“, *Савременик*, књ. XXIII, год. XII, Београд, јун 1966.
- TODOROVIĆ 1959: Todorović, Gordana, *Sunce*, Nolit, Beograd, 1959. Тодоровић, Гордана, *Сунце*, Нолит, Београд, 1959.
- TODOROVIĆ 1965: Todorović, Gordana, *Srce zavičaja*, Nolit, Beograd, 1965. Тодоровић, Гордана, *Срце завичаја*, Нолит, Београд, 1965.
- TODOROVIĆ 1973: Todorović, Gordana, *Ponosno klasje*, Nolit, Beograd, 1973. Тодоровић, Гордана, *Поносно класје*, Нолит, Београд, 1973.
- TODOROVIĆ, 2018: Todorović, Gordana, *Sabrana dela I–III*, priredila Milica Milenković, СТКС, Svrљig, 2018. Тодоровић, Гордана, *Сабрана дела I–III*, приредила Милица Миленковић, ЦТКС, Сврљиг, 2018.

Milica Milenković

**ELEMENTS OF SURREALISM AND NEO-SYMBOLISM IN GORDANA
TODOROVIC'S POETRY: *SUN*, *THE HEART OF HOMELAND* AND *PROUD
SHEAVES***

This study presents an analysis of the collections of poems *Sun*, *The Heart of Homeland* and *Proud Sheaves* by Gordana Todorovic published after the debut *High School Moment*, which are a special part of her work with pronounced features of surrealism (*Sun*) and neo-symbolism (*Proud Sheaves*) in relation to social realism as a dominant feature in *High School Moment*. The analysis indicates the structure, and the gradual interpretation also indicates the thematic-motive features of the mentioned collections of poems. In this way, we notice the features of surrealism and neo-symbolism in the poetry, as well as the dominant symbol that, with the social and patriotic themes of these poetry books, provide unusual solutions, building a special poetic world of the poet Gordana Todorovic.

Keywords: Gordana Todorovic, *Sun*, *The Heart of Homeland*, *Proud Sheaves*, surrealism, neo-symbolism